

1. kép. A lelet a koporsófedél eltávolítása után

Fig. 1. The find after the removal of the coffin lid

Egy 17. századi főúri hölgy sírjából előkerült viseletmaradványok készítésestechnikai bemutatása

E. Nagy Katalin – Várfalvi Andrea – Kissné Bendefy Márta –
Járó Márta – Szatmáriné Bakonyi Eszter

Bevezetés

A tanulmány a soproni Kecse-templom szentélye alól feltárt, fakoporsóban nyugvó hölgy öltözetét, díszövetét, körgallérját és a mellette található textiltöredékeket mutatja be.¹

A sír a Viczay család 1650-ben épített kriptájának elbontott lépcsője alatt helyezkedett el. Az elhunyt személyével kapcsolatban jelenleg még folynak a kutatások. Temetése a kriptán található évszám előtti időszakban történhetett, viselete magán hordozza a 16–17. századi magyar és spanyol divat stílusjegyeit.² Ruhája gazdagságából és a temetkezés helyéből ítélve főúri dáma lehetett.

A feltárás körülményei,³ továbbá a hölgy által viselt, az eltelt hosszú idő és a környezet hatására egységesen barna színűvé vált alsó- és felsőruha, a körgallér, valamint az ezeket díszítő fémfonalak anyag- és készítésestechnikai vizsgálatainak eredményei már közlésre kerültek korábbi publikációkban.^{4,5} A koporsóban talált további, néhol szőrmével bélelt textiltöredékek, fejdísz, rozettarátétek, bőr lábbeli- és hímzésmaradványok, valamint nemesfémből készült díszövm bemutatására azonban elsőként jelen tanulmányban kerül sor (1. kép).

A leletek ismertetése

A 28 tételből álló leletanyag több nagyobb egységből tevődik össze:

- körgallér;
- az eltemetett hölgy által viselt felsőruha;
- a felsőruha alatti váll (utóbbihoz feltehetően szoknya is tartozott);
- a felsőruha díszujja közelében található áttört textiltöredék;
- fejdísz;
- a fejdíszhez tapadt áttört textiltöredékek;
- nemesfémből készült díszöv;

1 Gabrielli 2013, 16–17.

2 Tompos 2005, 11.

3 Gabrielli 2013, 16–17; Ráduly–Újvári 2013, 21–28.

4 E. Nagy – Várfalvi 2012, 208–216; E. Nagy – Várfalvi 2013, 73–88; Gherdán et al. 2013, 57–72; Járó–Tóth 2013, 29–56; Várfalvi 2014, 67.

5 A leletek leírásához szükséges anyag- és készítésestechnikai vizsgálatok optikai és polarizációs mikroszkóppal, pásztázó elektronmikroszkóppal (SEM), mikrokémiai tesztekkel, energiadiszperzív spektrometriával kapcsolt pásztázó elektronmikroszkópiával (a továbbiakban SEM-EDS) és egyes fémfonalak esetében fókuszált ionsugaras megmunkálás (FIB) utáni SEM- és EDS-vizsgálattal történtek.

- bőr lábbelitöredékek;
- több, a tetem alól/mellől előkerült, ismeretlen eredetű viselettöredék (ruhaujjak, prém-mel bélelt szövetek);
- hímzésmaradványok, melyek alapszöveve lebomlott, és feltehetően az elhunyt pár-nájának díszítésére szolgáltak.

Meglepő módon a díszövön kívül semmiféle ékszer, ékkő, gyöngydísz nem volt fellelhető a koporsóban, pedig a 16–17. századi festményeken a főúri hölgyeket pompás ékszerekkel ábrázolták.⁶

Állapotának és elhelyezkedésének köszönhetően a feltárást követő tisztítás-konzerválás során viszonylag egyértelműen meghatározható volt a körgallér, valamint az elhunyt által viselt alsó- és felsőruha típusa, szabása, továbbá a díszöv felépítése. A többi, töredékesben előkerült lelet értelmezése azonban jóval nehezebb feladatnak bizonyult, mert 1650-ben a főúri hölgy sírja fölé építették a Viczay családi kriptát, ezért a sírban a tetem elmozdult, és az alatta található textilek elszakadtak, összekeveredtek.

A nagyszámú leletanyagból a körgallér teljes restaurálásra került. A többi töredék esetében célunk az érzékeny öltözközműmaradványok további lebomlástól való megóvása volt, ezért azoknak csupán leletmentő konzerválását végeztük el.⁷

Munkánk során megvizsgáltuk a lelet egyes darabjainak anyagait és a készítésükkor alkalmazott technikákat. A feltáráskor készült felvételekre és leírásokra támaszkodva megfigyeléseinkből levont következtetéseinket összevetettük hasonló korú és stílusú viseletekkel és öltözet-kiegészítőkkel. Ezek alapján próbáltuk értelmezni a különböző maradványokat.

Szinte minden textiltöredéket fémfonal⁸ díszít a kelmékbe szöve, hímzőfonalként vagy paszományok alkotójaként. Esetünkben nemesfémből/-fémekből készült drótot (skófiom), fémszalagokat (lamella) és selyemre font fémszalagokat (fonal) használtak.⁹ Az aranyozott ezüstoffonalak készítése technikai különbözősége¹⁰ jól tükrözi, hogy e korszak a nyugati, tradicionális és a keleti, „modernebb” változat együttes megjelenésének időszaka Európában. Mintakincsük alapján ez a kettősség jellemző a szövetek készítésére is. Mindkét tárgykötő, a textil és a fém esetében elmondható tehát, hogy azok főként európai, kisebb részben viszont ázsiai műhelyekben (nagy valószínűséggel az Oszmán Birodalomban) készültek.

6 Ravatalképen szereplő, ékszereket viselő hölgy látható Johann Tripsius *Formentini Aurora*, gróf Batthyány Ádám *felesége* című portréján (1653, Ferences templom, Güssing).

7 A leletmentő konzerválás, restaurálás, valamint az anyag- és készítéstechnikai vizsgálatok elvégzésére a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központjában (MNM ORRÍK) került sor. A munka résztvevői a szerzők voltak.

8 A „fémfonal” kifejezést a tanulmányban minden, csak fémből vagy fém és szerves anyag kombinációjával készült, fonalszerű díszítményre alkalmazzuk.

9 Ezalól kivételt csak a fejdíszhez tapadt töredék fémszalagja képez, lásd ott.

10 Az aranyon kinéző fonalak tradicionális változatát egyik oldalán aranyozott ezüstoffóliából vágott szalagok („nyugati típus”), modernebb változatát viszont aranyozott ezüstdrótból hengerelt, tehát mindkét oldalán arannyal borított szalagok („keleti típus”) selyemre fonásával készítették, lásd bővebben Járó–Tóth 2013, 29–55.

Kutatásainkat nehezítette, hogy a főúri dámához hasonló, csak az arisztokrácia legfelsőbb rétege által viselt ruha korábban nem volt megtalálható magyarországi gyűjteményekben, csupán képi ábrázolások, hagyatéki leltárak és hozományjegyzékek bizonyították létezésüket. Az eddig fellelt hazai emléanyag spanyol típusú ruhadarabjai sírleletek voltak, és egyik sem képviselte a legrepresentatívabb változatot.¹¹

A hölgy körgallérjának, alsó- és felsőruhájának részletes ismertetése, szabásmintái, valamint az anyag- és készítménytechnikai adataikat tartalmazó táblázatok megtalálhatók korábbi publikációkban,¹² ezért az alábbiakban csak rövid leírásuk olvasható. A korábban még nem közölt darabok, így az öltözethez tartozó rozetták, fejdísz, a fejdíszhez tapadt szövettörédek, díszöv és lábbelimaradványok leírása kutatásaink jelen állását tükrözi.

Körgallér

A koporsóban az elhunyt hölgy tetemén összehajtogatva talált körgallér a feltáráskor még töredékes, lebomlott állapotában is sejtette azt a különleges pompát és eleganciát, ami a restaurálását követően vált igazán láthatóvá (2a kép).¹³

a)

b)

2a–b kép. a) A restaurált körgallér és b) szétbontott díszbélésének fonák oldali részlete

Fig. 2a–b. a) The cape after conservation, and b) detail of the backside of its unfolded decorative lining

Ez a spanyol divatú, rövid ruhadarab felső köntösként a 16. század második felében és a 17. század első negyedében volt divatos. A 17. századi terminológia szerint elnevezése: kis suba.¹⁴

A műtárgy alapszöveve ezüstdróttal (skófummal) átszőtt selyem, melynek mintázata-ban a stilizált levelekből álló, csúcsovális mezőket kacsakaringósan hajló indák és virágok

11 V. Ember 1968, 151–183; Megay 1970, 158; E. Nagy 1982, 29–79; Bakó 1984, 166–175; Tóth 2006, 129–136; Sipos 2010, 44–45.

12 E. Nagy – Várfalvi 2013, 151–183; Gherdán et al. 2013, 57–72; Járó–Tóth 2013, 29–56; E. Nagy – Várfalvi 2014, 39–52.

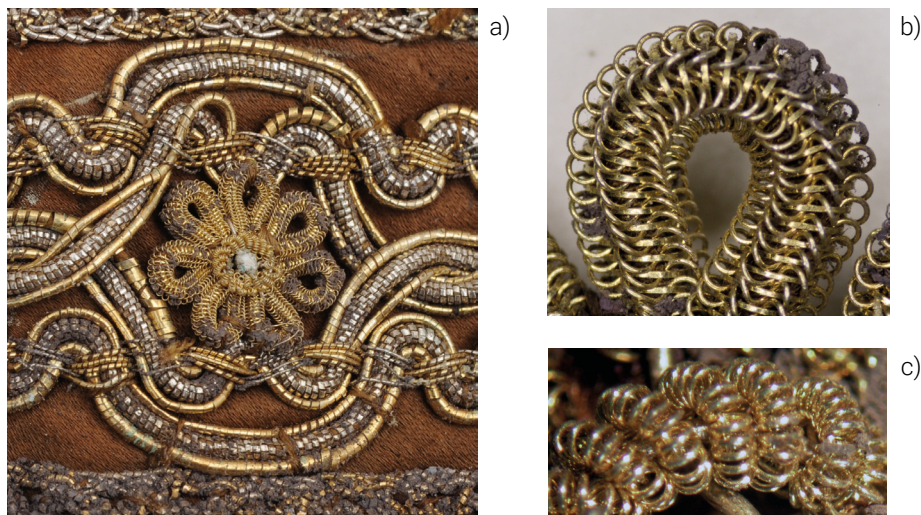
13 A műtárgy a soproni Kecske-templom Káptalan-termének gótikus oszlopai között került kiállításra.

14 Tompos 1993, 90–92; Tompos 2008, 37–43.

töltik ki. A körgallér széleit és állógallérját aranyozott ezüst- és ezüstfonalas paszomány díszíti. Rajta elszórtan aranyozott ezüstdrótból készült, igazgyönggyel kivarrt rozetták ülnek. A viselet bélését három különböző szövetből állították össze. Ezek egyike mintázatlan, a másik apró mintás selyem, a harmadik – a köpeny elejére kihajtott és az állógallérját borító díszbélés – aranyozott ezüstfonallal átszőtt selyem, csúcsovális mezőkben indás virágmotívumokkal. Mintája alapján a szövet feltehetően a kis-ázsiai Burszából vagy Isztambulból származik. Színe a lebomlás miatt barnává vált, azonban a restaurálás során, a bontáskor előtűnt hajdani vörös színe (2b kép).

A körgallér rozettái

Ahhoz, hogy megérthessük ezeknek a 0,1 mm átmérőjű, húzással, aranyozott ezüstdrótból készült, alig másfél centiméter átmérőjű rozettáknak a készítési módját,¹⁵ mikroszkópos megfigyelésre volt szükség. Így világossá vált, hogy a rozetta szirmát és középső kördíszét úgy állították elő, hogy egy drótot először feltekertek egy tengelyre, majd erről lehúзва ezt a rugóra emlékeztető tekercset, középebe egy fémszálat belevezetve, újból egy tengelyre csavarták. A feltekert drót középebe a szírom esetében egy aranyozott ezüstdrótból hengerelt szalagot, a középső kördísznél pedig egy ezüstdrótot vezettek. A szírom feltekert drótját négy darab selyemfonal kötegére csavarták, a középdísznél pedig egy vastagabb ezüstdrót köré. Arra a kérdésre, hogy miért mutat eltérő képet a látszólag azonos módon készült rozetta szirma és középe, úgy kaphattuk meg a választ, hogy rekonstruáltuk a technikát.

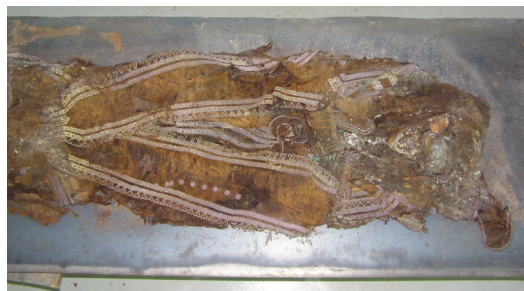
3a–c kép. a) Egy rozetta a körgalléron, b) egyik szirma és c) középeének részlete

Fig. 3a–c. a) A rosette on the cape, b) a leaf of the rosette, and c) detail of the centre of the rosette

A munka közben kiderült,¹⁶ hogy ha az első tekerésnél a drót szorosan fut, akkor a rozetta közepén látható feltekert formát kapjuk. A szíromnál megjelenő jellegzetes, hullámzó elrendeződésbe azonban akkor helyezkednek maguktól a szálak, ha az első tekerés kellőképpen laza „rugót” eredményez (3a–c kép).

A hölgy által viselt ruhaegyüttes

A körgallér leemelése után tárult fel az elhunyt gazdagon díszített ruházata (4. kép). Az öltözet felső- és alsóruhából állt (5. kép),¹⁷ melyhez fejdísz, öv és cipő tartozott.

4. kép. A női viselet részlete a körgallér eltávolítása után
Fig. 4. Detail of the lady's garment after the removal of the cape

5. kép. Rekonstrukciós rajz az elhunyt feltételezett alsó- és felsőruhájáról
Fig. 5. Reconstruction drawing of the supposed look of the garment

Felsőruha

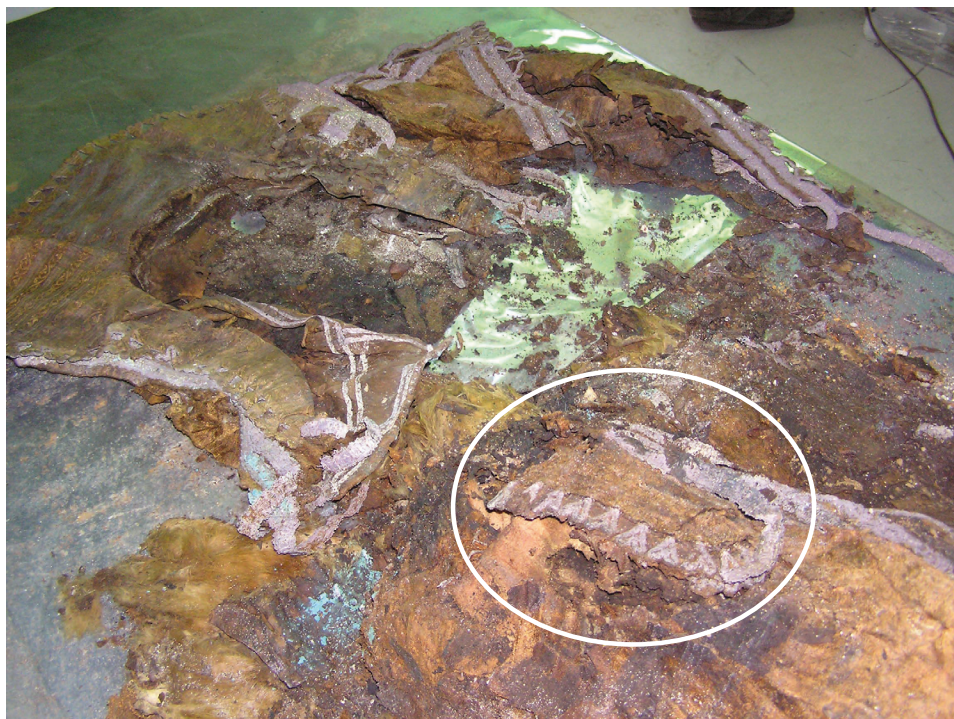
A spanyol divatú felsőruha állógalléros, dupla ujjú. Selyemszövetének töből kihajlój, stilizált liliomokat és virágokat ábrázoló mintázatát¹⁸ a hurkos- és nyírott bársony-technikák váltakozása hozza létre. A ruha felső része elől nyitott, majd lejjebb kapcsolatokkal záródik. Az öltözeti elem alsó része hiányzott, ezért pontosan nem tudtuk meghatározni, milyen lehetett. Egy feltáráskor készült képen a derékrészénél, a szoknya fölött látható egy nehe-

16 A rekonstrukció készítésekor az eredetinél vastagabb drótot használtunk (0,7 mm átmérőjűt), mert feltételezhető volt, hogy nem a drót vastagsága, hanem a tekerés technikája befolyásolja a végeredményt, ami nagyobb méretben szabad szemmel jobban látható. Továbbá a napjainkban használatban levő ötvös dróthúzó szerszámok nem alkalmasak a hajszálvékony, 0,1 mm átmérőjű drót húzására.

17 A viselettöredékek, valamint a restaurálás során megfigyelt készíttéstechnikai jegyek alapján feltételezett öltözet digitális rekonstrukciója Németh Ádám grafikus segítségével készült.

18 Az S alakban hajlój motívum hálószerű elrendezésben jelenik meg a textilen, a 17. századi itáliai szövetek jellegzetes példjaként.

zen értelmezhető, lekerekített formájú, szívekkel keretezett szövetdarab (6. kép), melyhez hasonló díszítőelem figyelhető meg egyes 17. századi, magyar festményeken ábrázolt főúri hölgyek viseletén.¹⁹

6. kép. A derékrészen talált, körben szívekkel díszített szövetdarab

Fig. 6. A piece of fabric framed with hearts, found in the waist area

A csúcspannban végződő vállat hangsúlyozza a karöltőbe varrt, különálló darabokból szabott két szövetsáv, az úgynevezett epolett. A felsőrészt ezüst- és aranyozott ezüsthálból szőtt paszománycsíkok díszítik. A széleken futó paszománycsíkokon kecses, keskeny, szív alakú díszítőelemek sorakoznak, melyek selyembársonyból készültek ezüsthálból font szegéllyel (7. kép).

19 Például ismeretlen mester festményén Csáky Istvánné Forgách Éva (1608–1639) ruháján (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok) vagy a szintén ismeretlen mester által ábrázolt Esterházy Istvánné Thurzó Erzsébet (1621–1642) és Esterházy Orsolya (1641–1682) viseletén (Esterházy képtár, Fraknó), Cornelis Sustermans (?) 1645-ben készült festményén Esterházy Anna Julianna (Esterházy képtár, Fraknó), valamint ismeretlen mester Puchaim Éva Zsuzsanna (1680) öltözetén (magántulajdon).

b)

a)

7a–b kép. a) A felsőruha felső része ujjak nélkül és b) szív alakú díszítményei a galléron

Fig. 7a–b. a) The upper part of the overgown without the sleeves, and b) the heart-shaped trimming on the collar

A felsőrész díszbélése ezüstlamellával szőtt apró mintás, csíkos selyem. A ruha hosszú ujj a bélés szövetségéből varrott, csuklóban nyitott, és fémkapcsokkal záródik. Tölcsér alakú kezelője a kézfejre hajlik. Az ujj széleit és varrásvonalait ezüstfonalból font paszomány takarja.

A hosszú ujjra a szoknya aljáig érő díszujj borul, amely a 16–17. században a főúri női viseletek gyakori eleme volt.²⁰ A vállnál rövid ujjasan szabott, majd onnan párhuzamosan futó szövetsáv alja két karéjban ívelt. Szegélyét két sorban paszománycsíkok, valamint a korábban említetteknél teltebb formájú, szív alakú díszítmények keretezik (8a–b kép). Díszbéléseinek szövete megegyezik a felsőrész bélésével.

a)

b)

8a–b kép. A díszujjak végének díszítménye a) szín- és b) hátoldalról

Fig. 8a–b. The decorative trimming on the ends of the ornamental sleeve; a) front side, and b) back side

20 Az 1598-ban eltemetett Dorothea Sabina von Neuburg viseletének díszujja hasonló a tanulmányban szereplő ruhához. Arnold 1985, 112–113.

A szoknyának csupán az ezüst- és aranyozott ezüsthonalas paszományszegélye maradt meg (9a–b kép), a korabeli analógiák alapján feltételezzük, hogy lefelé bővülő, kúp alakú lehetett. Zárt eleje deréktól egy hasítékkal nyitott, kapcsokkal záródik, hátul a derék részben sűrűn berakott.

a)

b)

9a–b kép. a) A ruha szoknya részének maradványai és b) aljának díszítményei

Fig. 9a–b. a) The remains of the skirt of the overgown, and b) the decorative trimming on the skirt ends

Alsóruha (váll)

A felsőruha alatt viselt, mintázatlan selyemből készült vállhoz feltehetően szoknya is tartozott, melyet az elhunyt alsóruhaként hordott. A szoknyának azonban csak kis töredéke maradt meg. A váll – a felsőruhával ellentétben – a jellegzetes magyar típust képviseli: elől és hátul szögletes kivágású, derékvonala egyenes, eleje összeér, kapcsokkal záródik (10a kép). A viseletet ezüsthonalból készített négyszálas fonással díszítették. A széleket záró, mintázatlan selyembársony pánton húzódó, feltehetően fémfonalas varrás ismétlődő mintát alkot (10a–b kép). A fémfonalat lebomlottsága miatt nem lehetett minden kétséget kizáróan azonosítani.

a)

b)

10a–b kép. a) Az alsóruha felső vállrésze és b) díszítményei a széleken

Fig. 10a–b. a) The upper part of the bodice of the undergown, and b) decorations on the shoulder part

A felsőruha díszujja közelében található áttört textiltöredék

A felsőruha díszujjának végénél, a feltárási képeken egy gyűrött textil látható (11. kép), mely ismeretlen okból nem került az MNM ORRK textilrestaurátor-műhelyébe. A négyzetekből álló, hálós szerkezetű szövet anyaga és funkciója pusztán a fotó alapján nem meghatározható.

11. kép. Hálós szerkezetű gyűrött szövet maradványa a díszujj közelében

Fig. 11. Remnant of a crumpled net fabric, near the decorative sleeve

Fejdísz

A hölgy öltözetéhez tartozó fejdísz elhelyezkedését a hajon pontosan nem lehetett meghatározni, mert az 1650-es építkezés miatt a koporsóban a tetem kissé oldalra csúszott, a koponya elmozdult, a koponyacsont eltört.

Az aszimmetrikusan kialakított viseleti darab két, gyapjúszőrrel kitömött, atlaszkötésű selyemszövet hengerből áll,²¹ melyek végei egyik oldalukon elkeskenyednek.²² Rajtuk keskeny, hurkos szélű (pikós), vászonkötésű selyemszalag tekeredik spirálisan. Azonos szövésű, de szélesebb szalag kapcsolja össze a két hengeres elemet. Az épen maradt végeken megfigyelhető, hogy az utóbbi szalag egy csokorba kötött masniban végződik. A hengerek között egy vastag hajköteget találtunk a szalagok alatt. Nehéz eldönteni, vajon a haj a fejdíszhez tartozott, vagy esetleg egy konty része lehetett, köré helyezve a viseleti kiegészítő. A fejdíszet sem gyöngy, sem kő, sem fém nem ékesítette, ahogyan az a 16–17. századi hazai és külföldi ábrázolások, leírások alapján várható volna.²³

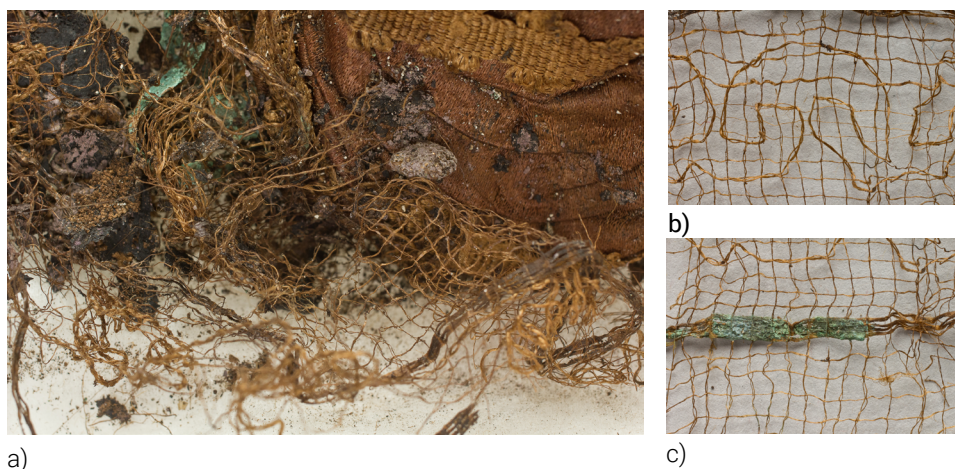
21 Hasonló felépítésű fejdíszről lásd Radvánszky 1984, 102.

22 Hasonló aszimmetrikus fejedőt visel például Lady Dorothy Bray (1578–1573) ifj. John Bettes festményén (Yale Center for British Art, New Haven).

23 Radvánszky 1984, 102–106.

A fejdíszhez tapadt áttört textiltöredékek

A fejdísz alsó részéhez apró, összezsugorodott, zöld korróziós termékekkel tarkított textiltöredékek tapadtak (12a kép). Konzerválásuk során lehetőségünk nyílt a gömbformára összetöppedt darabokat kihajtogatni, kisimítani, mely folyamat eredményeként vékony, áttört mintázatú selyemszövet-maradványok tárultak a szemünk elé.²⁴ A készítéstechnikai vizsgálatok elvégzése után kiderült, hogy kötésük forgófonalas, úgynevezett gazé.²⁵ A finom fonalból készített szövet díszítése selyemfonallal hímzett, virágokat és kacskaringós hullámvonalat mintáz ritmikusan elrendezett sávokban (12b kép). A sávokat zöld korróziós termékkel alakult, szalagszerű díszítmények választják el egymástól.²⁶ Szemrevételezéskor úgy tűnt, hogy az egykori fémszalag a textilbe szőtt lamella, mikroszkóp alatt vizsgálva azonban láthatóvá vált, hogy az négy, szorosan egymás mellett futó selyemfonal fölött és alatt elhelyezkedő (átalakult) fémréteg, amelyet egy feketére színeződött ragasztóanyag rögzít a fonalakhoz (12c kép).²⁷

12a–c kép. a) A fejdísz részlete a hozzátapadt, áttört textiltöredékekkel, valamint utóbbi b) hímzett és c) szalagszerű díszítményei

Fig. 12a–c. a) Detail of the headdress with attached lace textile fragments; b) embroidered and c) ribbon decorations on the lace fabric

A töredékek anyaga és elhelyezkedése alapján próbáltunk magyarázatot találni arra, minek a maradványai lehettek. A következő lehetőségek merültek fel: a fejdíszhez tartozó viseleti elem, hajháló vagy fátyol, esetleg a fejdíszről független, de annak közelében elhelyezkedő textil részei. A különleges szövetszerkezet alapján elképzelhető, hogy esetleg egy laza

24 Várfalvi 2014, 63–64.

25 A kötésről részletesen E. Nagy et al. 1993, 46.

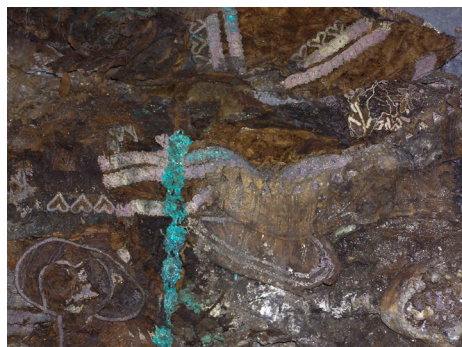
26 A mintákban rézet (főkomponens) és kevés ezüstöt lehetett SEM-EDS módszerrel azonosítani a környezetből származó egyéb elemek mellett.

27 A készítéstechnika pontos meghatározása további kutatásokat igényel.

szövésű gallér maradványait képezték.²⁸ A korabeli ábrázolásokon többféle gallértípussal, úgynevezett galléroltőzettel találkozhatunk,²⁹ melyeket különálló ruházati elemként cserélgettek a viseleten.³⁰ Az egyik apró töredék a kisimítása előtt legyezőszerűen hajtogatott formát mutatott, szélét fémszalag zárta. Elképzelhető, hogy a szövet hajtogatására a feltételezett gallér belső ívében lehetett szükség a nyak kerek vonalának kialakítása érdekében. A fejdíszhez tapadt maradványok töredékes és hiányos volta nem tette lehetővé formájuk és funkciójuk pontos meghatározását.

Díszöv

A koporsóban talált egyetlen ékszer az elhunyt derekát díszítő, egyszerű kidolgozottságú, aranyozott ezüsből készült öv volt. A sír feltárásakor akár azt is feltételezhattük volna, hogy rézből készült, hiszen felületét teljes mértékben zöld korróziós termékek borították (13a kép). A műszeres anyagvizsgálat azonban kimutatta, hogy alapanyaga jó minőségű ezüstdöntvény,³¹ amelyből a környezet (a bomló test, a zárt koporsó) hatására szelektíven kioldódott a réz, és zöld színű fémvegyületekké alakult.

a)

b)

13a–b kép. a) A korrodálódott díszöv részlete a lelet kibontása közben és b) a díszöv és részlete restaurálás után
Fig. 13a–b. a) Detail of the corroded ornamental belt during the excavation of the grave, and b) the ornamental belt after conservation and a detail

28 Hasonlóan a 17. századi, aranyozott ezüsfonallal díszített, gazé szövésű gallérhoz, mely a párizsi Musée de Cluny Múzeumban található. Arnold 2008, 36.

29 Nyakfodor, fodros gallér (nagy méretű változata a „malomkerék gallér”), vállra kihajtott gallér, valamint merevített, állógallér.

30 Például ismeretlen festő Mária Krisztianna főhercegnőt (1574–1621) ábrázoló festményén (Kunsthistorisches Museum, Wien).

31 SEM-EDS-szel mérve az alapanyag kb. 92% ezüstöt és kb. 8% rézet tartalmazó ötvözet (a mérés keresztmetszeti felületen történt). Ez közel azonos a napjaink ezüst ékszereihez hivatalosan alkalmazott 925%-es finomsággal. Az ötvövények felületén nagy mennyiségű higanyt (7%) lehetett kimutatni, ami egyértelműsíti, hogy tűziaranyozással aranyozták őket.

A díszöv a spanyolos divatot követve spicces záródású, középen V alakban végződik. Huszonöt öntött tagból áll, melyek egymáshoz két-két karikával kapcsolódnak (13b kép). Felépítése hasonló ahhoz a 16. századi aranyozott ezüstövhöz, amely huszonhat öntött római pénzutánpótlásból áll.³² Az egyes elemek közepén váltakozva aranyszínű virág és ezüstsínű emberi fej ábrázolása látható. A fejek vagy jobbra néző, babérkoszorús, szakállas, bajuszos férfit vagy balra néző, fejedős figurát (valószínűleg nőt) jelenítenek meg. Az öv záródását az első tag hátoldalán lévő kampó és az utolsóhoz rögzített hurok biztosítja. A V alak csúcsában elhelyezkedő (első) elem formája különbözik a többitől, alján egy karika kapott helyet, amely a kapcsolódást biztosítóknál vastagabb. Korabeli analógiákat megfigyelve feltételezhető, hogy a karikáról még függhetett egy (ékköves?) medál, esetleg egy vagy több függő dísz,³³ a koporsóból azonban ilyen jellegű maradványok nem kerültek elő.

Lábbeli

A templomi átalakítások során, a Viczay családi kriptá falainak 1650-ben történt építésekor a koporsó alsó és felső végét levágták.³⁴ Ennek következtében az elhunyt hölgy lábfeje a feltáráskor már hiányzott, és lábbelijéből is csak egy jelentősen károsodott, barna színű bőrtöredék maradt meg (14. kép). Erről megállapítható volt, hogy két összetartozó rétegből állt. Ezek egyike a hölgy cipőjének sarokhoz közeli szárrésze, a másik rétege a szárressz erősítésére szolgáló sarokbélés maradványa. Mindkettőt növényi cserzésű bőrből készítették, és összevarrásuk során még vékony, világos színű fakéreggel is merevítették.³⁵ Annak érdekében, hogy belső oldalukat is felmérhessük, valamint eredeti, íves formájukra igazíthassuk a töredékeket, kísérletet tettünk az összenyomódott és összetapadt bőrrétegek óvatos kisimítására, szétválasztására. Az összetett leletet több órára pára kamrába helyeztük, melyben a szükséges 85%-os relatív légnedvességet kálium-szulfát telített vizes oldata segítségével hoztuk létre. A penészedés kockázatát kakukkfű illóolaj párologtatásával csökkentettük.³⁶ Egy nap párást követően enyhe lágyulás volt tapasztalható a sarokbélés legvékonyabb területein, de a sarokvonalban, ahol a két réteg nagyon szorosan tapadt egymáshoz, a bőrök merevek maradtak. Nem akartuk mozgatóval kockáztatni a törekeny lelet biztonságát, ezért a továbbiakban csupán a hozzáférhető területek megfigyelésére koncentráltunk. A maradványokat sztereomikroszkóppal vizsgálva azt állapítottuk meg, hogy a bélés borjúbőrből készült, és barkaoldallal a láb felé varrták be a cipő belső

32 Radvánszky 1984, 193. tábla

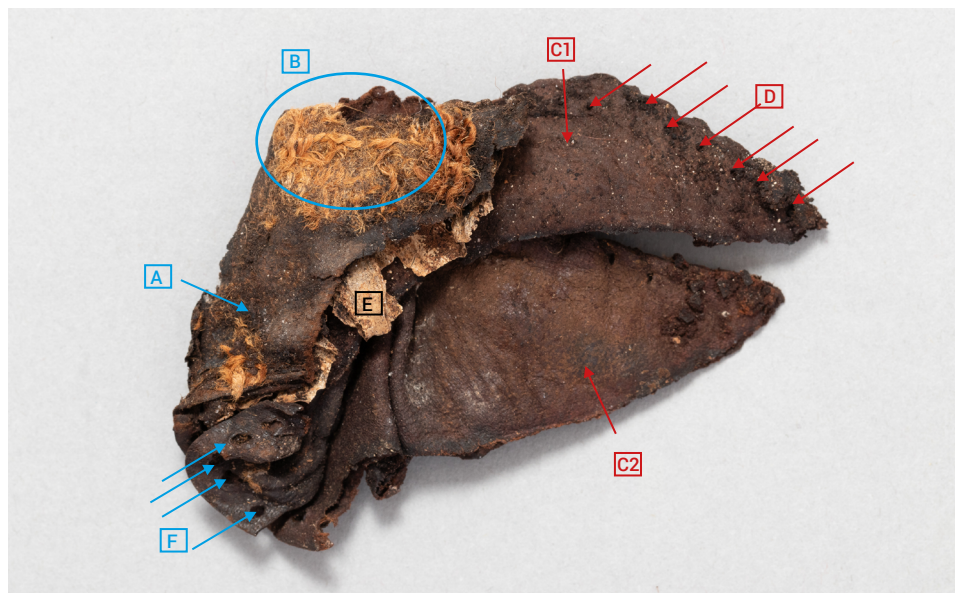
33 V alakú övön függő díszítés látható Santi di Tito Krisztina lotaringiai hercegnőt (1565–1637) ábrázoló festményén (Palazzo Pubblico, Siena), valamint függőérem található a boldvai református templom kriptájából feltárt 16. századi leánykaruhához tartozó díszövön is. E. Nagy 1982, 73.

34 E. Nagy – Várfalvi 2013, 74.

35 A lábbelihez tartozó talpnak vagy talpbélésnek a koporsóban nem maradt nyoma.

36 A párástásban Várhegyi Zsuzsanna bőrr Restaurátor volt segítségünkre az MNM ORRK bőrr Restaurátor-műhelyében.

oldalára.³⁷ Az erősen összenyomódott lábbelitöredék külső oldalán elhelyezkedő szár maradványához textiltöredék tapadt, amely elhelyezkedése és a fonalak színe alapján feltehetően a szoknya része volt.³⁸

14. kép. A lábbeli szárrészének (A) és bélésének (C1 és C2) maradványai, a szárrészre tapadt, a hölgy szoknyájából származó textiltöredékkel (B), továbbá a merevítő fakéreg töredékeivel (E); a varráslyukakat nyilakkal jelöljük, a bélés felső ívén a csavaröltés nyomait vörösekkel (D), a felsőrész talphoz varrásának nyomát pedig kékkel (F)

Fig. 14. Remains of the upper part (A) and lining (C1 and C2) of the footwear, with a fragment of the fabric from the overgown (B) and small fragments of the bark bracing (E); the stitching holes are marked with arrows: red ones (D) mark the holes of binding stitching at the upper edge of the lining and blue ones indicate the holes of the grain/flesh stitches used for sewing the upper part to the sole

A szár bőrfelszíne erősen lebomlott és lekopott, az állatfajra jellemző szőrtüszők elhelyezkedési mintázatát nem lehetett felismerni, így az állatfaj azonosítására nem volt módunk. A bélés felső szélén jól megőrződtek a rögzítésére alkalmazott csavaröltések jellegzetes öltésnyomai, bár a varrócérna a sírban töltött idő alatt elenyészett. A bélést az öltésnyomokból következtetve bújtatott csavaröltéssel³⁹ erősítették a lábbeli szárrésznek belső oldalára, majd a szárral együtt rögzítették a talphoz kéttűs varrással, mindkét bőrön áthatoló öltésekkel. Ezeket a varrástípusokat a korban általánosan alkalmazták, így a bőrtöredékeken hátramaradt öltéslyukaik és a velük járó deformációk megkönnyítették

37 Barkaoldalnak a bőr színoldalát nevezik. A lábbelikben a bélések fényes, sima színoldala jellemzően a láb felé néz, mert ez megkönnyíti a cipő felvételét, és kényelmesebbé teszi viselését.

38 A textiltöredék szálait a párasítás után finom csipeszekkel és ecsetekkel kíséreltük meg eltávolítani, de olyan erősen tapadtak a bőrhöz, hogy ez csak részben volt eredményes.

39 Az említett varrástípusok rajzos megjelenítését lásd Kissné Bendefy 2004, 96–97. A 25e ábrán a bújtatott csavaröltés, a 25c ábrán pedig a felsőrészeket a talphoz rögzítő kéttűs varrás látható.

feltételezett helyük azonosítását. A minőséget vizsgálva megfigyeltük, hogy a csavaröltéseknel az öltéslyukak közötti távolság 4 mm, a lyukak átmérője 1 mm-nél is kisebb, ami a varrás igényességére és finomságára utal. A talplevarró öltések 5 mm-re helyezkednek el egymástól, ezeknél érthető okból nagyobb a lyukátmérő is, hisz a vastagabb talpbőrhöz vastagabb árral, tűvel és varrócérnával lehetett csak biztonságosan együtt rögzíteni a felsőbőrök (szár és bélés) szélét. A két réteg között a fakéreg világos színű kis töredékei őrződtek meg, ezek azonosítása lebomlott állapotuk miatt nem volt eredményes.

A felöltöztetett hölgy mellett és alatt talált viselettöredékek

A hölgy által viselt öltözék, a kiegészítők, valamint a körgallér felmérése és azonosítása után meglepetést okozott, hogy további textilmaradványokat is találtunk a leletegyüttesben, melyek anyaguk, illetve díszítéstechnikájuk alapján nem tartoztak a korábban meghatározott viseletek egyik darabjához sem. A többszörösen összehajtogatott szövetek kezelése, kisimítása során megfigyeltük, hogy egyes töredékek prémmel vannak bélelve, másokra csupán rátapadtak a szőrszálak. A leletek között összetartozónak látszó párdarabok is voltak.

Ruhaujjpár töredékei (1)

Az elhunyt bal oldalán, a feje felett található csíkos, paszománnyal szegélyezett szövettöredék első látásra egy párna nyúlványának tűnt (15a kép), korabeli ábrázolásokon ugyanis megfigyelhető, hogy a felravatalozott személy egy párnán nyugszik.⁴⁰ A félköríves textilmaradvány formája, valamint elhelyezkedése szolgált e feltevés alapjául. A konzerválás során azonban kiderült, hogy a darab egy könyöktől lefelé szűkülő ruhaujj alsó részének maradványa (15b kép). Ezüstlamellával szőtt apró mintás, csíkos selyemszöve⁴¹ hasonló az elhunyt által viselt ruha hosszú ujjának anyagáéhoz, azonban a csíkokban található mintázat attól eltérő (15c–d kép). A 16–17. században készült festményeken ábrázolt hölgyek öltözetének hosszú ujjá sok esetben csíkosan mintázott.⁴²

A ruhadarab kézfejre hajló, tölcser alakú kézelője csuklóban nyitott; fémfonalas, kötött gombokkal záródik. A gombok alatt a vékony kelmét megerősítették egy vele megegyező textillel. A kézelőt a csíkos szövetből duplán szabva készítették, majd hozzávarrták az ujjvéghez. A szabott széleket aranyozott ezüstfonallal⁴³ szőtt paszománnyal szegélyez-

40 Például Poppe Wolfgang festményén Zichy György (1629–1674) ravatalképe (Sopron, Szent Mihály-plébánia), Rákóczy Lászlóné Bánffy Erzsébet (1630–1663) ravatalképe (Tapolcsány) és Lackner Kristóf (1571–1631) ravatalképe (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria).

41 A szövet kötése lánsszírozott liseré. Rapport: M: 6 cm, Sz: 3,5 cm.

42 Frans Pourbus il Giovane csíkos, hosszú ujjú ruhában ábrázolta festményein Margherita Gonzagát (1591–1622; The Metropolitan Museum of Art, New York); Ismeretlen firenzei festő Lotharingiai Krisztinát (1565–1637; Museo Storico della Caccia e del Territorio, Firenze), és Jacob Seisenegger Thurzo Erzsébetet (1621–1642; The Lobkowicz Collections, Prague).

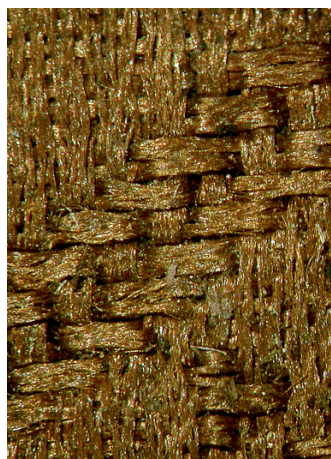
43 Egy oldalon aranyozott ezüstszalagot fontak balról jobbra (S sodrat) selyemfonalra.

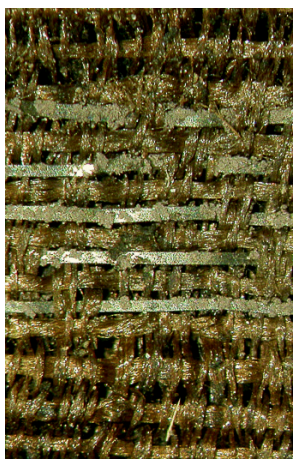
a)

b)

c)

d)

15a–d kép. a) Az 1. ruhaujjpár töredékeinek egyik darabja a feltáráskor, b) a töredék kibontva, c) aprómintás és d) ezüstlamellával díszített szövetének részletei

Fig. 15a–d. a) Fragments of the pair of sleeves No. 1 a) after excavation, and b) the disassembled fragment, c) detail of the fine pattern of the fabric and d) silver lamellae in the fabric

ték.⁴⁴ A ruhaujjtöredék feltételezett párdarabja a hölgj jobbán, a feje felett, a másikkal egy vonalban, síkban kiterítve helyezkedett el. Két részből szabott szövete megegyezik az előbb leírt párjáéval, de míg az egy ruhaujj alsó része, ez egy felső rész lehetett egykor. A karöltőjén talált öltésnyomok azt bizonyítják, hogy bevarrott volt, nem vendégújj.⁴⁵

44 A textiltöredék csuklókerületének mérete hasonló az elhunyt által viselt hosszú ujjához, elképzelhető, hogy egy másik ruhadarabjának része lehetett.

45 Korabeli ábrázolások és leírások tanúskodnak arról, hogy a belső ujjakat sok esetben nem varrták be, hanem csupán ideiglenesen rögzítették a karöltőbe, így ugyanazt a ruhát különböző ujjakkal viselhették. Arnold 1985, 109.

Az oldalvarrás mellett talált fércöltések arra engednek következtetni, hogy a vékony csíkos szövetet bélelték, és ezekkel az öltésekkel rögzítették a bélést.

Ruhaujjpár töredékei (2)

A hölgy testét borító törmelékhalomból napvilágra került két további, összetartozónak látszó töredékpár vászonkötésű selyemből (taft) készült (16a–e kép). A három részből szabott textil mindkét maradványon csupán az aranyozott ezüstoffonalból⁴⁶ font, valamint az aranyozott ezüstoffonallal szőtt paszományok közvetlen közelében maradt meg.⁴⁷ A töredékek egyik szövetrészén a paszományok téglalap formában sorakoznak egymás mellett, a másikon a téglalap formákkal párhuzamosan futnak, a harmadikon a korábbiakhoz képest merőlegesen, duplán helyezkednek el. A téglalapokkal díszített szövetsávok végét különálló, trapéz alakúra szabott darabok zárják. A sáv alja és a trapéz formák széle szegett. A két maradvány egyike kör alakban összevarrottan került elő, ami alapján feltételezhető, hogy valaha hengeres formájú viseleti elem része lehetett (16b kép).

Párdarabját szétszakadva, síkban kiterült, töredékes állapotban tárták fel. A dupla paszománycsíkok közül a két belső alatt a kelmék szélei szegettek, ez arra utal, hogy egy nyílás peremét képezhatték egykor. A viseleti elemeket dupla szövetből készítették, melyek közé merevítésként egy textilt⁴⁸ helyeztek, amely feltehetően növényi eredetű, majd a három rétegre együtt varrták fel a paszományokat. Az ujjakat összeállításuk után bélelték.⁴⁹

A feltárást követően nem volt egyértelmű, hogy milyen viseleti elem részei lehettek a textiltöredékek. A téglalap formával díszített szövetsávok deréklebenyeknek is tűnhettek, melyekhez hasonlót megfigyelhetünk korabeli festményeken ábrázolt hölgyek ruhájának derékrészén.⁵⁰ E felvetés azonban hamar megdőlt, mivel a hengeres forma kerületének mérete kisebb egy korabeli női ruha derekánál, és záródást sem lehetett megfigyelni rajta. Felmerült az a lehetőség is, hogy a kérdéses darabok talán egy öltözet díszujjainak alsó részét képezték, aljukon téglalap formában, oldalukon párhuzamosan felvarrt paszománycsíkokkal. Ezt a feltevést azonban a szövetek szegésszélének egymáshoz viszonyított helyzete kizárta. A textiltöredékek mérete, formája, a rajtuk lévő szegések és a fémfonalas díszítmények elhelyezkedése együtt vezetett végül arra a következtetésre, hogy azok valószínűleg díszujjak felső, vállvonalhoz kapcsolódó részei voltak, melyeken a szegett szélű, téglalap formában díszített szövetsávok epolettet képeztek.⁵¹

46 Egy oldalon aranyozott ezüstszalagot fontak balról jobbra (S sodrat) selyemfonalra.

47 A lelet textiltjei főként azokon a helyeken őrződtek meg, ahol nemesfémekkel voltak átszőve vagy díszítve. Ennek oka az, hogy a fémek korróziós termékei megakadályozzák a mikroorganizmusok szaporodását. Yamanaka–Hara–Kudo 2005, 89–93.

48 A vászonkötésű szövet annyira lebomlott, hogy anyaga meghatározhatatlan.

49 A vászonkötésű bélelőanyagot lebomlottsága miatt nem tudtuk azonosítani.

50 Thurzó Erzsébet, majd később leánya, Esterházy Orsolya által viselt ruha derekán is megfigyelhetők a deréklebenyek, lásd 19. lábjegyzet.

51 Négyzet alakú szövetlebenyekből álló epolettal van díszítve Esterházy Orsolya ruhájának vállrésze, lásd 19. lábjegyzet.

a)

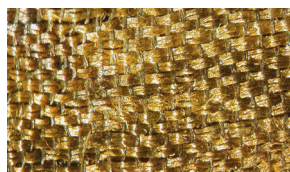
b)

c)

d)

e)

16a–e kép. a) A 2. ruhaujjpár töredékeinek másik darabja a feltáráskor, b) a töredék kibontva, c) a téglalap alakú díszítmények és a dupla paszománypár találkozása, d) a trapéz alakúra szabott töredékek részlete és e) a taft alapszövet
Fig. 16a–e. Another fragment of the pair of sleeves No. 2 a) upon discovery, b) unfolded; c) the join of the rectangular decorations and a pair of double trims, d) a detail of the trapezoidal fragments, and e) the *tafta* base fabric

Ruhaujjpár töredékei (3)

Az elhunyt testét borító törmelékhalomból feltárt, szintén összetartozónak vélt szövettöredékpár darabjainak szemrevételezésekor megállapítottuk, hogy azok egy díszujj alsó végei lehettek (17–18. kép). Az aljukon szegett viseletmaradványok alapszöveve mintázatlan, vászonkötésű selyem (taft). A kelméket aranyozott ezüstfonallal⁵² szőtt paszományok díszítik, melyek anyaga és készítmódja megegyezik a 2. ruhaujjpár töredékeivel. A párhuzamosan felvarrt paszománycsíkok alul, egymáshoz képest nagyobb távolságra, négy sorban, valamint a széleken egymáshoz közel, duplán helyezkednek el. Az épebben megmaradt, henger alakú töredéket (18b kép) megvizsgálva azt feltételezzük, hogy a ruhaujj oldalt az aljáig hasított volt, mert a hosszan nyúló paszományok alatt a szövetek szélei szegettek. A hasítékot a dupla díszcsíkok hangsúlyozták. A két eldolgzott szövet-szélt alul megkötött szalagokkal rögzítették egymáshoz.⁵³ Az ujj belső oldalán található, fordított V alakú, dupla paszománnyal díszített sliccen sorakozó fémkapcsok szintén az ujj zárására szolgálhattak. A textilmaradványok belső oldalán talált összetapadt szőrszálak és bőrrnyomok feltehetőleg egy prémbelelés részei lehettek.

17. kép. A 3. ruhaujjpár töredékeinek egyik darabja a feltáráskor

Fig.17. A fragment of the pair of sleeves No. 3 upon discovery

52 Egy oldalon aranyozott ezüstszalagot fontak balról jobbra (S sodrat) selyemfonalra.

53 Egy selyem szalagcsokrot, valamint egynek a maradványát fedezték fel a jobb állapotú töredéken.

a)

b)

18. kép. A 3. ruhaujjpár töredékeinek kibontott, a) síkban megmaradt és b) henger alakú darabja
Fig. 18. Fragments of the pair of sleeves No. 3 after reshaping; a) flat sleeve, b) cylindrical sleeve

Szabásvonal nélküli, szőrmével bélelt textiltöredékek

Az elhunyt teteme alól előkerült több, prémmel bélelt, mintázatlan selyemtöredék is. Ezek közül némelyeken párhuzamosan futó, aranyozott ezüstfonallal⁵⁴ szőtt paszomány húzódik (19a–d kép). A textilek szövete és díszítése megegyezik anyagában, valamint készítményében az 1. a 2. és a 3. ruhaujjpárnak vélt töredékekkel. A díszítménycsíkok elrendezése is azonos velük. Varrásvonalat nem, azonban hosszanti irányban sok helyen éles hajtásnyomokat találtunk a selymeken, melyek elhelyezkedése és gondos kivitelezése szándékosságra utal.

A selyemszövetekhez szorosan tapadt szőrszálak tövében barnás, porlékony réteget fedeztünk fel, amely mikroszkópos vizsgálat alapján lebomlott bőr maradványának bizonyult (19c kép). Az állatfaj pontos azonosítása nem járt eredménnyel, a koronaszőrök és pehelyszőrök együttes jelenléte, a szőrszálak formája és fényes felülete azonban arra utal, hogy az úgynevezett nemes prémek csoportjába tartoztak. Ezek elsősorban vadon élő, ritkábban előforduló állatoktól származnak, jellemző rájuk, hogy a szőrszálak rugalmasak, könnyűek, természetes állapotukban is szép a fényük.⁵⁵ 16–17. századi hazai források említik, hogy a téli „felsőruhát” szőrmével bélelték, és sok esetben azzal is szegték.

54 Egy oldalon aranyozott ezüstszalagot fontak balról jobbra (S sodrat) selyemfonalra.

55 A szőrszálak többsége ugyan töredékes volt, de néhány esetben sikerült elkülöníteni ép koronaszőröket. Ezek hossza a gyökértől a szálak csúcsáig 4–5 cm körül mozgott. Dr. Tóth Attila fizikus segítségével, pásztázó elektronmikroszkópos vizsgálattal megkíséreltük a szőrszálak alapján azonosítani az állatfajt, a pikkelyréteg lebomlott állapota és a szálak felületének szennyezettsége miatt azonban ez nem járt sikerrel.

Akkoriban számos állatfaj, így többek között a róka, a nyest, a nyuszt, a hermelin, a coboly, a nyúl, a hiúz és a petymeg prémje volt használatban viseletek díszítésére és bélelésére. Arra is találunk utalást, hogy néha ezeket egymás mellett alkalmazták egyazon öltözéken.⁵⁶

a)

b)

c)

19a–c kép. a) A prémmel bélelt szövet-töredékek színoldala, b) hátoldala és c) a szőrme közeli felvétele

Fig. 19a–c. Fragments of fabric lined with fur; a) front side, b) back side, and c) macrophoto of the fur

⁵⁶ Apor 1863, 343; Radvánszky 1984, 96–102.

A szőrmével kombinált szövettöredékek szinte mindenütt előfordultak a felöltöztetett hölgy alatt egészen a koporsó végéig, ezért felmerül annak a lehetősége, hogy egy viszonylag hosszú, nemes prémmel bélelt téli ruhát teríthettek az elhunyt alá a koporsóban. A viselet bő szabású lehetett, valószínűleg egy rétegben, kisímtva nem fért be a koporsóba, ezért kellett hosszában több helyen behajtogatni. A 2. és 3. számú ujjtöredékek szövete megegyezik a szabásvonal nélküliekével, és díszítő paszományaik is azonosak, ezek alapján vélhetőleg egy öltözék részeit alkothatták. Feltételezésünk szerint a 2. ruhaujjpár töredékei lehetnek a viselet ujjainak epolettés felső részei, míg a 3. számúak az alsó részei. Az epolettekből lefelé kiinduló és az ujjmaradványok alsó részétől felfelé hosszan futó paszománycsíkok közül a két belső alatt a kelmék szélei szegettek, tehát az ujjak végig hasítottak voltak. Ha képzeletben összeillesztjük a két töredék jobb állapotú darabjait, láthatjuk, hogy a ruha ujjja csuklóig ért, vagy annál hosszabb volt. Külföldi ábrázolások között találtunk olyan felsőruházatot, melyet epolettal díszített ujjával együtt nemes prém bélelt, e megoldás tehát abban az időben nem volt ismeretlen.⁵⁷ A magyar nyelvű írott források több ruháról is beszámolnak, melyeket téli viseletre prémmel tettek komfortosabbá,⁵⁸ de arra vonatkozóan nem adnak tájékoztatást, hogy ezek közül melyekhez tartoztak ujjak is, ezért e feltételezett viselet korabeli elnevezését sajnos nem tudjuk.

Az 1. ruhaujjpár töredékeinek pontos helyére a viseletben nem találtunk megfelelő magyarázatot az írott és képi források alapján. Szőrmével bélelt téli ruha részét nem képezték belső, hosszú ujjak, ezen öltözetek díszujjainak hasítékából viselőjük ruhájának belső ujjai bukkantak elő. További kutatások szükségesek a rejtélyes eredetű ruhadarabok pontos azonosításához.

Hímzésmaradványok

Az elhunyt feje körül talált hímzéstöredékek alapszöveve⁵⁹ csak a hímzések közvetlen közelében, nyomokban volt felfedezhető.

Először azt gondoltuk, hogy a maradványok a hölgy elporladt szemfedelének díszítéséül szolgáltak.⁶⁰ A feltárási felvételeken jól megfigyelhető azonban, hogy azok a felsőruha alatt, a szőrmével bélelt selyemszöveten is fellelhetők voltak, egy képzeletbeli téglalap körvonalait formázva (20a kép). Elhelyezkedésük, valamint a téglalapon belül talált növénytöredékek egy párna nyomára utalnak, a széleket eldolgozó fonalak maradványai is megfigyelhetők voltak a tetem alatti textilen (20b–c kép).

57 Ismeretlen angol festő Frances Radclyffe Sidney, Sussex grófnőjéről (1531–1589) készült portréján találkoztunk prémmel bélelt felsőruhával (Riccoli, New York).

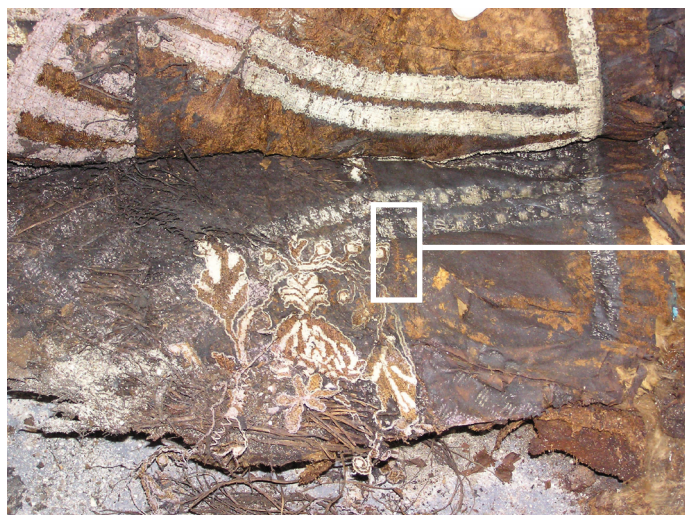
58 Radvánszy 1984, 96–102.

59 A szövet vászonkötésű, anyagát lebomlottsága miatt nem tudtuk vizsgálni.

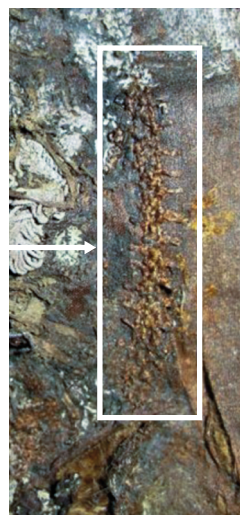
60 E. Nagy – Várfalvi 2013, 73.

a)

b)

c)

20a–c kép. a) A feltételezett párna töredékei a felsőruha felsőrészének felemelése után, b) a párnaszegély varrásának maradványai, c) utóbbiak közelről

Fig. 20a–c. a) Fragments of the assumed pillow after lifting the upper part of the overgown, b) the remains of the seam of the pillow edge, c) a close-up of the seam

A korabeli festményeken ábrázolt, felravatalozott személyek alatt található párna többnyire vékony lenvászonból készült, amelyet a leírások szerint gyógynövényekkel tömtek meg. A párnák széléit aranyozott ezüst- és selyemfonalas hímzés keretezte.⁶¹

Köszönetnyilvánítás

A szerzők hálával tartoznak Gabrieli Gabriella régésznek a feltárás során tapasztaltak közléséért, Újvári Mária textilrestaurátornak (†2018) és Ráduly Emil néprajzos muzeológusnak (†2023) útmutató feljegyzéseikért és fotóikért, a 2013-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központ munkatársainak, dr. Kovács Petronella főosztályvezetőnek, Balázs József fa-bútor restaurátornak, Nyíri Gábor fényképésznek, dr. Orosz Katalin papírrestaurátornak, Békési-Gardánfalvi Magdolna kémiatanárnak, Fekete-Hausch Ildikó laboránsnak, Csák Zsuzsanna tanulmányi felelősnek a konzerválási munka során nyújtott segítségükért, dr. Tóth Attila fizikusnak (†2019) a nagyműszeres vizsgálatok elvégzéséért, valamint Németh Ádám grafikusnak a rekonstrukciós rajz megalkotásáért.

A tanulmányban bemutatott felvételeket Ráduly Emil (1., 4., 6., 11., 13a, 15a, 16a, 17., 20. kép), E. Nagy Katalin (7–10., 15b–d, 16b–e, 18. kép), valamint Nyíri Gábor (2–3., 12., 13b, 14., 19. kép) készítették. Az 5. képen látható grafika Németh Ádám munkája.

Irodalom

- Apor P. 1736. *Metamorphosis Transylvaniae. Avagy az erdélyi régi szokások és rendtartások, akik voltak s múltanak, s újak származtatnak*. Magyar Elektronikus könyvtár szöveggyűjtemény, Országos Széchényi Könyvtár.
- Arnold, J. 1985. *Patterns of fashion 3. The cut and construction of clothes for men and women c. 1560–1620*. London.
- Arnold, J. 2008. *Patterns of fashion 4. The cut and construction of linen shirts, smocks, neckwear, headwear and accessories for men and women c. 1540–1660*. London.
- Bakó Á. 1984. 16. századi női körgallér restaurálása. *Herman Ottó Múzeum Közleményei* 22, 166–175.
- V. Ember M. 1968. 16.. és 17. századi ruhadarabok a sárospataki templom kriptájából. *Folia Archeologica* 19, 151–183.

61 Kétféle aranyozott ezüstfonalat használtak a hímzéshez: egy oldalon, illetve két oldalon aranyozott ezüstszalagot fontak balról jobbra (S sodrat) selyemfonalra, azaz a nyugati és keleti típusú változatot együttesen használták.

- Gabrieli G. 2013. A soproni Kecské-templom feltárásai. *Műtárgyvédelem* 36, 13–19.
- Gherdán K. – Weiszbürg T. – Ratter K. – Zajzon N. – Bendő Zs. – Varga G. – Szakmány Gy. 2013. A soproni Kecské-templomban feltárt sírlelet körgallérről származó fémfonalak mikro- és nanoléptékű morfológiai és kémiai vizsgálata. *Műtárgyvédelem* 36, 57–72.
- Járó M. – Tóth A. 2013. A „nyugati” és a „keleti típusú” arany- és ezüstoffonalak. A két fonaltípus „találkozása” egy soproni sírlelet textílián. *Műtárgyvédelem* 36, 29–56.
- Kissné Bendefy M. 2004. Keleti és nyugati hatások a magyar lábbeliviseletre a 13–17. században. In: *Restaurálási tanulmányok, Timár-Balázs Ágnes emlékkönyv*. Budapest, 89–98.
- Megay G. 1970. A miskolci avasi templom 1941. évi ásatásainak eredményei. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 9, 129–170.
- E. Nagy K. 1982. Die Tracht eines vornehmen ungarischen Mädchens aus dem 16. Jahrhundert. Restaurierung und Rekonstruktion des Boldvaer Fundes. *Ars Decorativa* 7, 29–79.
- E. Nagy K. – Kralovánszky M. – Mátéfy Gy. – Járó M. 1993. *Textiltechnikák*. Budapest.
- E. Nagy K. – Várfalvi A. 2012. When Spain dictated fashion. A Hungarian lady's richly decorated garments, c. 1600. In: Cather, S. – Nevin, A. – Townsend, J. H. – Spring, M. – Atkinson, J. K. – Eastop, D. (eds.): *The decorative: conservation and applied arts. Contributions to the Vienna Congress 10–14 September 2012*. London, 208–216, <https://doi.org/10.1179/2047058412Y.0000000050>
- E. Nagy K. – Várfalvi A. 2013. Nemesasszony öltözeke vont arannyal, ezüsttel. A soproni Kecské-templomban feltárt, 17. század eleji női viseletegyüttes leletmentése. *Műtárgyvédelem* 36, 73–88.
- E. Nagy K. – Várfalvi A. 2014. 17. századi, gazdagon díszített női körgallér restaurálása. *Műtárgyvédelem* 37–38, 39–52.
- Radvánszky B. 1984. *Magyar családélet és háztartás a 16. és 17. században*. Budapest.
- Ráduly E. – Újvári M. 2013. A soproni Kecské-templomban feltárt, 17. század eleji női viselet kibontása. *Műtárgyvédelem* 36, 21–28.
- Sipos E. 2010. Textilrestaurálási tanulmányok. *ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 10, 44–45.
- Tompos L. 1993. A korcovány az inventáriumok tükrében. *Ars Decorativa* 13, 89–94.
- Tompos L. 2005. *A díszmagyar – A magyar díszöltözet története*. Budapest.
- Tompos L. 2008. Magyar és spanyol női viselet Magyarországon a 16. században. *Korunk* 19/7, 36–45.
- Tóth I. Cs. 2006. Egy 16. század végi, női ruhaderék restaurálása a debreceni Dobozi temető leletanyagából. *Műtárgyvédelem* 31, 129–136.
- Várfalvi A. 2014. Régészeti textilek vizsgálatának és konzerválásának lehetőségei. *ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 14, 57–67.

Yamanaka, M. – Hara, K. – Kudo, J. 2005. Bactericidal actions of a silver ion solution on escherichia coli, studied by energy-filtering transmission electron microscopy and proteomic analysis. *Applied and Environmental Microbiology* 71/11, 89–93, <https://doi.org/10.1128/AEM.71.11.7589-7593.2005>

The production techniques of the clothing remains found in the grave of a 17th-century noble lady

Katalin E. Nagy, Andrea Várfalvi, Márta Kissné Bendefy,
Márta Járó, Eszter Szatmáriné Bakonyi

252

A wooden coffin with the remains of a noble lady was discovered during a rescue excavation in the Benedictine Church of Our Lady (Sopron, Hungary, built from 1280) in 2010. Her identity is yet to be established. The exact date of burial also remains unknown, but it must have taken place before 1650 because a crypt was built above the grave at that time. Judging from the burial site and the richness of her garments, she must have been a member of the aristocracy. The cut of her clothes suggests that they were made at the end of the 16th or the beginning of the 17th century.

The grave is special in several ways. Compared to coeval burials, it contained a surprisingly large number of clothing items, most of which stand out among the 17th-century historical and archaeological artefacts in Hungarian collections due to their tailoring, sophisticated workmanship, and rich decoration. The finds made with different techniques include textile, fur, and leather fragments, as well as precious metal artefacts and components.

The textiles recovered from the coffin underwent rescue treatment at the National Centre for Conservation and Conservation Training (HNM) in 2010.

The conservation of the poorly preserved fabrics and their ornaments was preceded by a comprehensive examination of the finds aimed at identifying the materials and techniques used in their manufacture. The preliminary study outlined the working process and aided in the choice of appropriate materials and techniques for conservation.

In an attempt to identify the materials and production techniques, an analysis was performed on the fragments, the results of which were completed with data from contemporary descriptions and representations. The analysis did not provide clear answers to all questions but, based on the assessment of the relationships between the findings, the authors believe that first, a long winter dress lined with fur and embellished with trimmings was laid on the bottom of the coffin. An embroidered pillow with vegetal stuffing was placed on top of it, and the head of the deceased rested on that. Clothing and embroidery fragments of unknown provenance were found under the body. The dress of the noble lady consisted of a Hungarian-style undergarment and a garment in Spanish fashion, with a gilded silver decorative belt on the waist, a headdress on the head, and leather shoes on the feet. Before the closing the coffin, the mourners had placed a folded, Spanish-style round cape on top of the dressed body.

Szerzők / Authors

E. Nagy Katalin

Textilrestaurátor művész / Textile conservator

enagykati42@gmail.com

Várfalvi Andrea

Textilrestaurátor művész / Textile conservator

varfalviandrea@gmail.com

Kissné Bendefy Márta

Vegyész-üzemmmérnök, bőr szakrestaurátor / Chemist-engineer, conservator
specialised for leather

kissne.bendefy@gmail.com

Dr. Járó Márta

Vegyész / Chemist

jaro.mart@gmail.com

Szatmáriné Bakonyi Eszter

Fém-ötvös restaurátor művész / Metal and goldsmith object conservator

bakonyi.eszter@gmail.com